Тәзә китаблар

БУ СЕВҜИЈӘ ЛАЈИГДИР

Хәлг јазычысы Исмајыл Шыхлынын «Намәрд күлләси» китабындакы әсәрләр мәнә мәтбуатдан таныш олмасына бахмајараг һамысыны бир дә тәзәдән бөјүк һәвәслә охудум. Чүнки һөрмәтли јазычынын јарадычылығына марагым чохдандыр, әдәби фәалијјәтинин илк илләриндә јаздығы «Намәрд кимин нағылы» вә «Керч суларында» һекајәләринин нечә күчлү тә'сир бағышладығыны һәлә дә унутмамышам. Сонра «Ајрылан јоллар», «Дәли Күр» романлары, бунларла јанашы очеркләри, нағыллары, әфсанәләри вә публисистик мәгаләләри, хатирәләри... Јазычынын чәбһә һәјатындан јаздығы күндәликләрини дә охумушдум, онларын адилији, садәлији вә тәбиилији мәни чох разы салмышды. Инди онун «Намәрд күлләси» адлы тәзә китабынын мүталиәсиндән сонра бир охучу — әдәбијјатчы кими өз тәәссүратымы охучуларла бөлмәк истәдим.

«Мәләјкә хала» һекајәси илк дәфә гәзетдә чыхыб вә бу китабын «Һекајәләр» силсиләси мәһз онунла башланыр. Мүһарибә илләриндән бәһс едән бу һекајәнин мөвзусу тәзә дејилдир. Оғлуну чәбһәдә итирән аналарын фачиәсиндән чох јазылыб. И. Шыхлынын һекајәсиндә исә бу фачиәнин маһијјәти даһа дәриндән, јени чәһәтләрлә ачылыб, верилиб. Мәләјкә халанын фачиәси охучуну титрәтмәјә билмир. Јазычы кәнди дә, бу кәнддә оғлуну ҝөзләјән, чәми үч күн онунла галан, сонра торпаға басдыран бир ананын бүтүн дахили аләмини; дәрдини, әзабыны, јанғысыны, ағрысыны ҝөстәрмәјә наил олуб. Бу фачиәнин үстүндән јени бир фачиә ҝәлир. Һәгигәти дејән анаја инанмајанларын һәрәкәти нифрәтә лајигдир, бунун әкс гүтбүндә дајанан, өз баласынын јолунда һәјатындан кечмәјә һазыр олан Мәләјкә халанын — бир ананын бөјүк үрәји севилмәјә, нүмунә ҝөстәрилмәјә гадирдир. Јазычы бүтүн диггәтини анаја — онун кечирдији әзаба, изтираба, фачиәнин тә'сирли чыхмасына јөнәлдиб вә бу мәгсәдинә дә чатыб. Мәләјкә хала охучунун јаддашында, гәлбиндә һәмишәлик галыр.

«Намәрд күлләси» вә «Намус гачағы» һекајәләринин бәдии чәһәтдән хүсуси әһәмијјәти вар. Онларын сүжети тәкчә драматиклији илә дејил, һәм дә ибрәтамизлији илә марағлыдыр. Нифталынын һәр чүр јахшылыг етдији Мүршүдүн намәрдлији илә үзләшмәси она ағыр ҝәлир. Одур ки, Мүршүдүн күлләсиндән өлмәјини истәмир, јахшы ки, гачаг Кәрәм бу чәтин мәгамда бaшы үстүндә дајаныр. Бу, һекајәнин ән тә'сирли вә ән мә'налы сәһнәсидир. Истәр-истәмәз Гачаг Кәрәм онун арзусуну јеринә јетирмәјә мәчбур олур вә јазычы һекајәни бурда битирир. Һалбуки, бундан сонракы һадисәнин өзү дә интизар вә мараг доғурур. Бу да, тәбии ки, охучуну дүшүнмәјә вадар едир. «Намус гачағы» һекајәсиндә дә һадисәләрин инкишафында һәјәчанлы, интизарлы, марағлы мәгамлар чохдур. Әсәрин гәһрәманы Илјасын өзүнүн тој ҝүнүндә Рәшидлә ҝөрүшмәси, онун һәдәсиндән әсәбиләшмәси, гачаг Сүлејманын јанына ҝетмәси, сәрт данышмасы епизодларынын драматик тә'сири күчлүдүр. Гачаг Сүлејманын гәтн һәрәкәтинә гәдәр Илјасын кечирдији горхулар, һәјәчанлар тәбиидир. Тәбии олдуғу үчүн дә охучуда бөјүк мараг доғурур. Мөвзуча бир-биринә доғма олан бу ики һекајәнин мүсбәт мәзијјәтләриндән бирини дә гејд етмәјә еһтијач вар. Бу да онларын халг һәјаты илә; адәт-ән'әнәси, мәишәти, руһу илә сых бағлы олмасындан ибарәтдир.

«Гызыл илан» һекајәсиндә исә, демәк олар ки, һадисә јохдур, кәркин, драматик ситуасијалар да јохдур. Буна бахмајараг сөһбәт ачдығым үч күчлү һекајәдән даһа чох хошума ҝәлди. Бәдии кејфијјәт чәһәтдән онлардан һеч дә ҝери галмыр, бәлкә дә үстүндүр. Анчаг хошума ҝәлән һекајәдәки тәсвирләрдә өзүнү ҝөстәрән лиризм олду. Бу лиризм һәзин вә кәдәрлидир, хүсусилә ики гочанын тәсвирләриндә күчләнир, даһа габарыг үзә чыхыр. Гоча, арвадыны басдырандан сонра фағырлашыб онун гәбринин јанындан узаглашмаг истәмир, бу тә'сирли сәһнә лиризмлә долудур вә бу лиризм мүхтәлиф аһәнкләрдә һекајә бoју ахыра гәдәр давам едир. И. Шыхлы бүтүн бунлары дәрин бир һиссијјатла гәләмә алыб, доғма јурддан, доғма јувадан ајрылмағын фачиәсини инчәликлә ҝөстәриб. Гызыл иланын һекајәдәки рәмзи мә'насыны баша дүшмәк һеч дә чәтин дејилдир, онунла әлагәдар тәсвирләр күчлүдүр. Һекајәнин гәһрәманы чох узун фасиләдән сонра ата-анасынын гәбринин үстүнә ҝәләндә бу фачиәни бүтүн зарлығы илә дујур; доғма јурддан, јувадан ајрылығынын ҝәтирдији сојуглуг, јадлыг, әкәјлик ону думан кими бүрүјүр. Санки бу јадлығы, сојуглуғу, әкәјлији јазычы гызыл иланын тимсалында даһа чанлы, даһа габарыг вериб.

«Ҝөрүш», «Депутат», «Тәјјарә кечикир» һекајәләри һаггында мүбаһисә апармаг олар. Һәјатын мүәјјән бир лөвһәсини, мәнзәрәсини әкс етдирмәк чәһәтдән онлар мараг доғурсалар да, ба'зи мәсәләләрә тәнгиди ҝөзлә јанашылса да, әлбәттә, бу һекајәләр әввәлки һекајәләрлә мүгајисәдә солғун ҝөрүнүр.

Китабын «Хатирәјә дөнмүш илләр» силсиләси јазычынын һәјат јолунда раст ҝәлдији көркәмли әдәбијјат нүмајәндәләри, алимләр, мүәллимләр һаггында зәнҝин тәәссүратындан ибарәтдир. Мәнчә, бунлар тәкчә тәәссүрат, хатирә чәрчивәсиндә галмыр, ҝенишләнир, һәм дә сәнәт һаггында фикирләрин, мүлаһизәләрин, сәмимијјәт, мәһәббәт долу мүнасибәтләрин, шәхси һисс вә дујғуларын, мүгајисәләрин, изаһларын, мә'луматларын әкс едилмәсинә чеврилән бир ҝүзҝү олур. Хатирә јазмаг — И. Шыхлы јарадычылығында тәзә дејилдир. Бундан әввәл, мәтбуатда, әввәлки китабларында онун чох марағлы хатирәләрини охумушдум. Хүсусилә Әли Султанлы вә Мәһди Һүсејн һаггында хатирәләри күчлү јазылмышдыр.

Онлары бир аилә албомуна бәнзәтмәк олар, бу, заһири бәнзәјишдир, анчаг бу албомлардан јүз гат гијмәтлидир. Јазычы тәкчә ҝөстәрмир, тәсвир етмир, һәм дә фикирләр, мүһакимәләр јүрүдүр, охучуну дүшүндүрмәклә кифајәтләнмәјиб, әјләндирир, ҝүлдүрүр, онда бөјүк мараг вә һәвәс ојадыр, бир нөв, бу тарихдир, әдәбијјатымызын, мәдәнијјәтимизин тарихи! Јазычынын гәләминдә исә әдәбијјатымызын, мәдәнијјәтимизин бир чох марағлы, тәзә сәһифәләри ачылыр, өзүнә һәјат газаныр. Адлары унудулан, лакин бөјүк хидмәтләри олан адамларын, шәхсијјәтләрин бу хатирәләрдә бир даһа јад едилмәси олдугча әһәмијјәтлидир. Бу хатирәләрин гијмәти бир дә ондадыр ки, ҝөрмәдијимиз, билмәдијимиз, дујмадығымыз илләрдә баш верән бә'зи һадисәләрин маһијјәти, руһу, абһавасы ајдынлашыр, ишыгланыр.

«Нә бөјүк дәрд имиш шаир јаранмаг» адлы хатирә Сәмәд Вурғун һаггындадыр, ҝениш вә әһатәлидир, һәм бүтүн халгымызын, һәм дә јазычынын өзүнүн шаирә бәсләдији бөјүк мәһәббәтинин ифадәсидир. Повест һәчминдә олан бу хатирә-повест кими бәдии вә марағлыдыр. Јазычы тәкчә өзүнүн ҝөрүшләри, мүшаһидәләри илә кифајәтләнмәјиб, чалышыб ки, башгаларынын да фикирләрини, сөһбәтләрини гәләмә алсын. Шаир достларындан Осман Сарывәллинин, Зејнал Хәлилин, драматург Сәттар Ахундовун, оғлу Јусиф Сәмәдоғлунун, овчу Аллаһјарын, мүәллим Мир Гасым Әфәндијевин сөһбәтләри һәм марағлылығы илә, һәм дә бөјүк шаирин һәјатынын бә'зи күшәләрини ишыгландырмасы илә әһәмијјәтлидир. Һәр шејдән әввәл исә Сәмәд Вурғунун өзү шәхсијјәт кими, характер кими чанлы вә долғун верилмишдир. Исмајыл Шыхлы онун өзүнәмәхсус чәһәтләрини дүзҝүн, дәгиг вә инчәликлә тутмағы бачармышдыр. Буна ҝөрә хатирәдә јүксәк шөһрәт зирвәсинә галхан бир шаирин — инсанын садәлији, һазырчаваблығы, чәсарәти, хејирхаһлығы ҝөрүнүр. Шаирин дәрдисәри, әзабы, изтирабы да бөјүк олуб. Бунлар да хатирәдә өз әксини тапыб. И. Шыхлы ән кичик тәфәррүатлары да гәләмә алыб. Бу да вачибдир! Чүнки Сәмәд Вурғунун һәјаты, јарадычылығы елә парлаг сәһифәләр ачыб ки, бунлары ҝөрмәк, дујмаг хошдур.

Мүхтәлиф мүбаһисәләрин, чәкишмәләрин, хүсусилә отузунчу илләрдә вә мүһарибәдән сонракы илләрдә баш верән чидди һадисәләрин фонунда Сәмәд Вурғунун әһвал-руһијјәси, һәрәкәти, фәалијјәти нә гәдәр марағлы, нә гәдәр кәркин, нә гәдәр ибрәтамиздир. Буна Мәркәзи Комитәдә Јазычылар Иттифагынын вәзијјәтинин мүзакирәсини мисал ҝөстәрмәк олар. Belә кәркин вәзијјәтләр исә бөјүк шаирин һәјатында аз дејил.

Мүхтәлиф шаирләрин, јазычыларын, алимләрин, тәләбәләрин һәјаты, талеји, онлар һаггында бә'зи марағлы, јығчам, гыса мә'луматларын олмасы хатирәни даһа да гијмәтли едир. Мәсәлән, Мәһди Һүсејн, Чәфәр Хәндан, Әли Султанлы, Әкрәм Чәфәр, Абдулла Фаруг, Бөјүкаға Гасымзадә, Тәл'әт Әјјубов, Камал Гәһрәманов, Назим Сүлејманлы... Бә'зән, јери ҝәләндә бөјүк шаирин ајры-ајры әсәрләри, онларын нечә јаранмасы, тамашаја гојулмасы һаггында И. Шыхлынын фикирләрини, мүһакимәләрини, мә'луматларыны да гијмәтләндирмәк лазымдыр. «Јадыма дүшдү» ше'рини Газахдакы ҝөрүшдә илк дәфә охумасы, «Бәсти» поемасынын «Әдәбијјат гәзети»ндә чап едилмәси, «Вагиф» пјесинин мүзакирәси, «Ајҝүн» поемасынын кәскин тәнгид олунмасы илә әлагәдар мә'луматларын әһәмијјәти чохдур. Бә'зи епизодлар С. Вурғунла ја билаваситә, ја долајы јолла, ја да руһән, хәјалән бағлыдыр. Мәсәлән, әлифбанын дәјишдирилмәси, јахуд јазычынын тәзә мәнзилә көчмәси, АПИ-нин тәзә директору Агил Салајевин гејри-ади ҝөрүнән тәмәннасыз јахшылыглары илә бағлы епизодлар! Бунларын архасында Сәмәд Вурғун сөзүнүн гүдрәти, әјни заманда шаирин әзабы, изтирабы, кәдәри вә хәјалы дајаныр. Belә марағлы, һејрәт доғура билән ибрәтамиз епизодлар вә әһвалатлар хатирәләрдә чохдур. Бүтүн бунлары охудугча мәһәббәт бәслӘдијимиз шаирә һөрмәт вә һүсн-рағбәтимиз гат-гат чохалыр.

«Ајрылан јоллар» вә...» хатирәсиндә бу мәшһур романы јазана гәдәр И. Шыхлынын кечдији һәјат вә јарадычылыг јолундакы әһвалатлар, һадисәләр әсас ҝөтүрүлүб. Бурда да јенә көркәмли јазычыларымыз, онларын фәалијјәти, «Ҝәнчләр ҝүнү»нүн тәшкили, Дашкәсән сәфәри, диссертасија мүдафиәси, институт һәјатынын бә'зи мәнзәрәләри чанланыб. Хатирә Мирзә Ибраһимовун «Ајрылан јоллар» романы һаггындакы мәгаләси илә башланыр вә бу мәгаләдән ҝәтирилән парчаларла гуртарыр. И. Шыхлы көркәмли јазычы илә илк ҝөрүшүндән, бир јарадычы кими әдәби инкишафындакы бөјүк ролундан, гајғысындан, әјни заманда тәләбкарлығындан мәһәббәтлә сөһбәт ачыр. Тәкчә Мирзә Ибраһимов дејил, башга јазычыларымыз да тез-тез ҝөрүнүр: Мәммәд Раһим, Сабит Рәһман, Әвәз Садыг, Чаббар Мәчнунбәјов. Хатирәдә ән ҝөзәл епизодлардан бири «Ушагҝәнҹнәшр»дә чап олуначаг Дашкәсәнлә әлагәдар повест үзрә Јазычылар Иттифагында ҝопан мүбаһисәдир. Сонра Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Институтунда диссертасија мүдафиәси илә әлагәдар јазычынын башына ҝәлән әһвалатлар, Микајыл Рәфилинин, Әли Султанлынын фәалијјәти, тәләбә достларынын, хүсусилә Исмихан Рәһимовун талеји, мүәллимләрлә олан мүнасибәтләр әтрафлы вә ҝениш ишыгландырылыб. Јазычынын јарадычы кими ахтарышлары, јени әсәрләр јазмаға чан атмасы, өзүнү ода-көзә чырпмасы, бу јолда раст ҝәлдији чәтинликләр, маneәләр, бунлара гаршы мүбаризә бүтүн хатирә бoју давам едир. Бу мә'нада «Рајком катиби» һекајәсинин чапы, онун доғурдуғу әкс-сәда, «Ҝәнчләр ҝүнү»ндә чәбһә һәјаты илә әлагәли әсәрләрин мүзакирәси, јазычынын Дашкәсәндән, Гахдан силсилә очеркләр јазмасы, кәндә, һәјата бағлылығы, әдәбијјата бәслӘдији севҝиси — бүтүн бунларын марагла әкс етдирилмәси гијмәтли вә әһәмијјәтлидир.

Драматург Сабит Рәһмана вә јазычы Әли Вәлијевә һәср етдији хатирәләр дә чанлы, охунаглы вә марағлыдыр. И. Шыхлы әввәлки хатирәләрдә олдуғу кими бу ики шәхсијјәтин дә өзүнәмәхсус чәһәтләрини тутмағы вә бу чәһәтләри габарыг вермәји бачармышдыр. Сабит Рәһман јарадычылығында олдуғу кими һәјатда да зарафат етмәји чох севир. И. Шыхлы бу чәһәти шаһмат әһвалатлары илә јахшы бағлаја билмишдир. Бу шаһмат әһвалаты хатирәнин ахырына кими јад едилир. И. Шыхлы Әли Вәлијевин күсәјәнлијини охучулара елә тәбии, инандырычы тәгдим едиб ки, бүтөв характерини ача билиб. Һәр ики хатирәдә бу көркәмли јазычыларын әсәрләри, онларын һәјатла әлагәси, јарадычылыгла нечә мәшғул олмалары һаггында да марағлы мә'луматлар вар. Бүтүн бу мә'луматлар хроникә, коментарија характери дашымыр, хатирәләрин ајрылмаз бир һиссәсинә чеврилир.

Бүтүн бу хатирәләрин архасында мүәллифин өзү дајаныр: чәтинликләрлә үзләшән, өз јолундан дөнмәјән, дүшүндүјүнү дејән, әдәбијјаты, сәнәти севән, бу јолда һәр чүр фәдакарлыға һазыр олан, үрәји тәмиз бир инсан ҝөзүмүз өнүндә чанланыр. Таныдығымыз адамлары бизә мәһәббәтлә тәгдим едән, онларын һаггында үрәклә, һәвәслә јазан бу ҝөзәл инсанын өзү дә бир даһа мәһәббәтимизи газаныр. Охучуларын сездији јазычы Исмајыл Шыхлы «Намәрд күлләси» китабы илә бир дәфә сүбут етди ки, һәгигәтән бу севҝијә лајигдир.

ТОФИГ МАҺМУД.